

УДК 631.16:658.153

Бечко П.К.*кандидат економічних наук,
професор кафедри фінансів і кредиту
Уманського національного університету садівництва***Попиченко Д.А.***аспірант
Уманський національний університет садівництва***МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ****METHODOLOGICAL APPROACHES
ABOUT EFFICIENCY INDICATORS OF CURRENT ASSETS USING****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено методичні підходи щодо визначення показників використання оборотних активів суб'єктів господарювання аграрної галузі. Проаналізовано різні підходи щодо визначення цих показників, які застосовувалися аграріями при планово-адміністративній системі господарювання, і ті, які рекомендовано для застосування за ринкових умов. Проведено аналіз складових, що характеризують показники ефективності використання оборотних активів, зокрема річний оборот та середні залишки оборотних активів, які приймаються для визначення цих показників. З огляду на результати дослідження цих складових уточнено показник річного обороту та середніх залишків оборотних активів при визначенні показників ефективності їх використання. Проаналізовано методичні підходи щодо визначення показників використання оборотних активів, які притаманні ринковим умовам господарювання: рентабельність оборотних активів, капіталовіддача, матеріаломісткість.

Ключові слова: оборотні активи, коефіцієнт оборотності, рентабельність, капіталовіддача, річний оборот, середньорічні залишки, матеріаломісткість, ефективність використання оборотних активів, методичні підходи.

АННОТАЦІЯ

В статье исследованы методические подходы к определению показателей использования оборотных активов субъектов хозяйствования аграрной отрасли. Проанализированы различные подходы к определению этих показателей, которые применялись аграриями при планово-административной системе хозяйствования, и те, которые рекомендованы для применения в рыночных условиях. Проведен анализ составляющих, характеризующих показатели эффективности использования оборотных активов, в частности годовой оборот и средние остатки оборотных активов, принимаемых для определения этих показателей. Учитывая результаты исследования этих составляющих, уточнен показатель годового оборота и средних остатков оборотных активов при определении показателей эффективности их использования. Проанализированы методические подходы к определению показателей использования оборотных активов, которые присущи рыночным условиям хозяйствования: рентабельность оборотных активов, капиталотдача, материалоемкость.

Ключевые слова: оборотные активы, коэффициент оборачиваемости, рентабельность, капиталотдача, годовой оборот, среднегодовые остатки, материалоемкость, эффективность использования оборотных активов, методические подходы.

ANNOTATION

The article deals with the methodological approaches to the current assets use indices determination of economic entities of agrarian sector. Different approaches to the determination of these indices have been analyzed – those, which were used by landowners in the planned-management system and those, recommended for use under the market conditions. The analysis of components, which characterize the current assets efficiency indices, has been

carried out, in particular annual turnover and average balances of current assets, which are taken into consideration when determining these indices. As a result of the conducted research annual turnover and average balances index is specified in the process of determining their efficiency indices. Methodological approaches to the current assets use indices determination, which are typical for the market conditions of management are also analysed, i. e. profitability of the current assets, capital productivity ratio, materials consumption.

Keywords: current assets, turnover ratio, profitability, capital productivity ratio, annual turnover, annual average balances, materials consumption, current assets efficiency, methodological approaches.

Постановка проблеми. Для суб'єктів господарювання оборотні активи є пріоритетною економічною категорією, що проявляється в трактуванні її сутності, визначенні їх реальної потреби для забезпечення безперервного процесу виробництва на умовах розширеного відтворення та ефективності їх використання як у сфері виробництва, так і у сфері обігу. Оборотні активи є важливими елементами господарського механізму, оскільки ефективність виробництва суб'єктів господарювання аграрної галузі багато в чому залежить від раціонального та науково обґрунтованого їх управління. Підвищення ефективності використання оборотних активів нерозривно пов'язане зі специфічними економічними відносинами, що склалися в аграрній галузі, особливостями колообігу, що притаманні аграрному виробництву, з дотриманням загальних принципів і закономірностей ринкової економіки.

Практика управління оборотними активами, як свідчать результати дослідження, поки що не звільнилася від методологічних прийомів, що застосовувалися при планово-адміністративній економіці, не повною мірою відповідає ринковим умовам, потребує відмови від застарілих форм і методів, які перешкоджають підвищенню ефективності аграрного виробництва. Недостатнє врахування сучасної системи економічних зв'язків і відносин щодо управління оборотними активами, їх функціонування в ринкових умовах унеможливорює підвищення ефективності аграрного виробництва, призво-

дить до порушення принципів самоокупності та самофінансування, несвоєчасного погашення дебіторської та кредиторської заборгованості.

Вирішення цих проблем можливе за умов пошуку шляхів удосконалення методів управління оборотними активами та підвищення ефективності їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усебічне теоретичне обґрунтування ефективності використання оборотних активів суб'єктів господарювання аграрної галузі досліджено у працях таких науковців, як Ковбасюк М.Р. [1], Шерменев А.К. [2], Дем'яненко М.Я. [3], Ротштейн Л.А. [4], Фащевський В.Н. [5], Савчук В.К. [6], Гришова І.Ю. [7], Деркач Л.П. [8], Колчина Н.В. [11], Смагін Б.И. [31] та ін.

Мета статті полягає у подальшому науковому обґрунтуванні теоретичних і методологічних підходів щодо визначення показників ефективності використання оборотних активів відповідно до ринкових умов господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В арсеналі економічної науки існує низка методичних прийомів щодо вдосконалення форм і методів управління оборотними активами. Серед них вагомим методом є визначення ефективності їх використання. У цьому напрямі проводилися дослідження як у період планово-адміністративної системи господарювання, так і за умов ринкової економіки. Зокрема, результати дослідження, проведені Ковбасюком М.Р., свідчать, що основним критерієм оцінки ефективності оборотних активів є їх мінімізація до розміру, здатного забезпечити безперервність процесу виробництва суб'єктів господарювання [1, с. 14].

Унаслідок специфічних особливостей оборотних активів вони двояко впливають на ефективність процесу виробництва. З одного боку, частина їх використовується у виробничому процесі, безпосередньо впливаючи на формування собівартості, а з іншого – певна їх величина постійно перебуває у вигляді запасів для забезпечення безперервності процесу виробництва. Для аграрного виробництва управління оборотними активами має ряд специфічних особливостей, які істотно впливають на ефективність їх використання, зокрема:

- оборотні активи в сільському господарстві авансуються на тривалий період;
- для сільського господарства (насамперед для рослинництва) характерне нарощування оборотних активів на стадії виробництва і майже одночасне їх вивільнення з обороту при реалізації продукції;
- на формування і використання оборотних активів у сільському господарстві суттєвий вплив має значна питома вага внутрішнього обороту продукції;
- сезонний характер аграрного виробництва потребує тривалого зберігання великої кількості запасів насіння і кормів власного виробництва, сезонного накопичення палива і мастильних матеріалів, запасних частин, мінеральних

добрив та інших покупних товарно-матеріальних цінностей.

З метою визначення забезпеченості та ефективності використання оборотних активів важливою передумовою є застосування показників, які б детально та об'єктивно характеризували ці процеси.

За ринкових умов суб'єкти господарювання національної економіки в цілому і аграріїв зокрема ефективність оборотних активів визначають за допомогою показників, які були рекомендовані нормативними документами часів планово-адміністративної системи, зокрема: коефіцієнта оборотності; коефіцієнта завантаження; тривалості одного обороту.

Розраховані показники дають об'єктивну характеристику розміру суми оборотних активів, необхідних суб'єкту господарювання для здійснення безперервного процесу виробництва, тривалості повного їх колообігу від моменту придбання товарів, робіт і послуг до виходу готової продукції, тобто проходження оборотних активів через усі стадії колообігу.

Коефіцієнт оборотності оборотних активів ($K_{об}$) свідчить про кількість оборотів, які можуть здійснити оборотні активи за певний період. Чим більше оборотів здійснено оборотними активами, тим ефективніше їх використання.

Основним показником є коефіцієнт оборотності, а інші, зокрема коефіцієнт завантаження та тривалість одного обороту, є похідними від нього.

Коефіцієнт оборотності обчислюється шляхом ділення річної грошової виручки (ЧВ) до середньорічних балансових залишків оборотних активів ($C_{об}$). Цей показник визначається за формулою:

$$K_{об} = \frac{ЧВ}{C_{об}}, \quad (1)$$

де $K_{об}$ – коефіцієнт оборотності;

$ЧВ$ – реалізована продукція;

$C_{об}$ – середньорічні залишки оборотних засобів.

Практика застосування цього коефіцієнта свідчить, що висхідною базою для обчислення показників ефективності використання оборотних активів є річний оборот та їх середньорічна вартість. Слід відзначити, що середньорічна вартість оборотних активів обчислюється у всіх без винятку галузях національної економіки за єдиною методикою, тобто із застосуванням середньохронологічних величин. Щодо річного обороту як складової для обчислення ефективності використання оборотних активів, існували різні варіанти. Зокрема, методичними вказівками Міністерства фінансів і ЦСУ колишнього СРСР, виданих у 1949 і 1972 рр., для промислових підприємств передбачалося, що за суму річного обороту оборотних активів необхідно приймати обсяг реалізованої продукції в оптових цінах. Положення цих методичних указівок були запропоновані для підприємств інших галузей, зокрема і сільського господарства [2, с. 13].

У подальшому при обчисленні річного обороту методичними рекомендаціями передбачався єдиний підхід до обчислення цього показника для господарюючих суб'єктів усіх галузей економіки в цілому і для суб'єктів аграрного виробництва зокрема, при якому, річний оборот обчислювався виходячи із виручки від реалізації продукції, робіт, послуг. Проте практика довела неспроможність такого уніфікованого підходу, особливо для суб'єктів господарювання аграрної галузі. Такий підхід щодо визначення річного обороту при розрахунку показників ефективності використання оборотних активів піддався критиці. Зокрема, Дем'яненко М.Я. акцентував увагу на неправомірності такого методичного підходу при визначенні розміру річного обороту для аграріїв унаслідок специфічних особливостей аграрного виробництва, яке суттєво відрізняється від промислового. Методика визначення ефективності оборотних активів, яка успішно застосовувана у багатьох галузях промисловості, не повною мірою придатна для суб'єктів господарювання аграрної галузі внаслідок специфічних особливостей аграрного виробництва, зокрема значного розміру внутрігосподарського обороту та інших галузевих особливостей [3, с. 71].

Основною специфічною особливістю аграрного виробництва є те, що певна частина оборотних активів не проходить грошово-розрахункову стадію і надходить у новий виробничий цикл або у сферу основного виробництва у вигляді запасів насіння, кормів та молодняку тварин, або у сферу функціонування основних засобів для поповнення поголів'я худоби основного стада. Унаслідок цього до методики визначення ефективності функціонування оборотних активів, підґрунтям якої стали підходи, що застосовуються в промисловості, були внесені відповідні корективи. Зміни торкнулися, головним чином, визначення величини річного обороту. При визначенні показників ефективності використання оборотних активів було рекомендовано до річної грошової виручки від реалізації продукції добавляти вартість молодняку тварин, переведеного в основне стадо за вирахуванням вартості вибракуваних тварин з основного стада на відгодівлю. Унаслідок цього рекомендовано при обчисленні показників ефективності використання оборотних активів річний оборот визначати за наступною формулою:

$$Чв = P + M_{m.n.} - T_{o.c.}, \quad (2)$$

де P – вартість реалізованої продукції, робіт і послуг;

$M_{m.n.}$ – вартість переведеного в основне стадо молодняку тварин;

$T_{o.c.}$ – вартість тварин основного стада, переведеного на нагул і відгодівлю.

При визначенні показників ефективності використання оборотних активів обчислення річного обороту, відповідно до методичних указівок, було рекомендовано його збільшення на

суму матеріалів власного виробництва, використаних на капітальне будівництво та капітальний ремонт. У той же час з переходом на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку запровадження єдиних поточних рахунків для обслуговування операційної та інвестиційної діяльності збільшення розміру річного обороту на суму матеріалів власного виробництва, використаних на капітальне будівництво і капітальний ремонт, є неактуальним. Це стосується також розрахунку показників імобілізації оборотних активів в інвестиційну діяльність і, навпаки, з інвестиційної діяльності в операційну. Побудова бухгалтерського балансу за сучасних умов унеможливорює здійснення таких розрахунків.

У 1982 р. при обчисленні показників ефективності використання оборотних активів були внесені суттєві доповнення методичного характеру. Зокрема, цими рекомендаціями було запропоновано для суб'єктів господарювання всіх галузей річний оборот при обчисленні показників ефективності використання оборотних активів визначати за вартістю товарної, а не реалізованої продукції, що орієнтувало їх на виконання плану на випуск, а не на реалізацію продукції. Результати дослідження свідчать, що показники реалізації та товарності не є тотожними, незважаючи на те що між ними існує певний взаємозв'язок. У той же час ці показники відображають різні етапи відтворювального процесу. Завершальною стадією відтворювального процесу є реалізація продукції, а не її товарність. Випуск продукції є основною, але не завершальною стадією процесу виробництва, оскільки не забезпечує виробничі та особисті потреби суб'єкта господарювання. З огляду на це реалізація є завершальною стадією колообігу виробничого процесу, внаслідок чого відбувається реальне задоволення виробничих та особистих потреб суб'єкта господарювання, а вироблена ним продукція змінює власника шляхом її реалізації, при цьому завершується колообіг процесу виробництва, а авансована вартість оборотних активів повертається у висхідну грошову форму.

Як свідчать результати дослідження, при обчисленні показників ефективності використання оборотних активів аналізу підлягають методичні підходи щодо визначення середніх залишків оборотних активів на відповідну дату. Методичними рекомендаціями запропоновано використовувати середньостатистичні дані, обчислені за середньою хронологічною, які, як свідчить практичний досвід, не повною мірою відображають дані щодо вартості авансованих оборотних активів на певну дату. Обчислені показники ефективності використання оборотних активів за даною методикою мають свої недоліки, оскільки результати обчислення показників розраховуються за середньостатистичними даними. Процес колообігу оборотних активів суб'єктів господарювання аграрної

галузі, особливо сфери виробництва, характеризується своєю календарною безперервністю і нерівномірністю по галузях. Навіть помісячні та кварталні, а тим більше річні бухгалтерські баланси неспроможні зафіксувати реальну наявність оборотних активів по галузях, особливо у тваринництві, де тривалість оборотності оборотних активів обчислюється роками. У внутрішньоквартальному і внутрішньомісячному періодах мають місце обороти окремих покупних матеріальних цінностей, які не фіксуються даними бухгалтерського обліку і не відображаються у балансі. Унаслідок цього реальні витрати окремих елементів виробничих запасів, як правило, вище їх відповідних балансових залишків. Показник середньоарифметичних залишків балансової наявності оборотних активів можна використовувати для оцінки забезпеченості суб'єкта господарювання оборотними активами в цілому у вигляді економічних ресурсів, здатних забезпечити безперервність колообігу виробництва основної діяльності на календарний рік, оскільки цей період умовно приймається за один оборот активів у сільському господарстві. Стосовно потреби і забезпеченості суб'єктів господарювання оборотними активами, використання середньомісячних, середньоквартальних і тим більше середньорічних їх балансових залишків визначити цей показник, який був би достовірним, неможливо внаслідок нерівномірності і неоднакової тривалості колообігу і сезонності запасів і витрат різних матеріальних цінностей за галузями.

З огляду на це середньоарифметична сума балансових залишків оборотних активів сфери виробництва за той чи інший календарний період має практичне значення лише при розрахунку загальної суми оборотних активів як фінансового ресурсу суб'єкта господарювання. Сезонність і міжгалузевий характер формування виробничих запасів і незавершеного виробництва аграріїв обумовлюють імовірнісний характер утворення поквартальних і помісячних балансових залишків оборотних активів сфери виробництва. Як свідчить практичний досвід, ці залишки не виражають повною мірою розмір реальної потреби в оборотних активах сфери виробництва, здатних забезпечити безперервність, ритмічність виробничого процесу, ефективність виробництва суб'єктів господарювання.

З метою обґрунтованого визначення потреби суб'єктів господарювання аграрного виробництва в оборотних активах сфери виробництва доцільно наряду із середньомісячними (середньорічними) балансовими їх залишками використовувати також відповідні (планові і фактичні) витрати на одиницю основних засобів у натуральному і вартісному виразах у розрахунку на гектар землі, голову худоби, одиницю робіт тощо або на 100 грн. вартості основних засобів за їх середньорічною балансовою оцінкою, оскільки середньорічний (середньомісячний) запас кожного виду матеріальних

цінностей є похідною від його витрат і швидкості обороту. Розмір середніх залишків оборотних активів і сума авансованої їх вартості у виробничий процес свідчать про забезпеченість суб'єкта господарювання оборотними активами сфери виробництва за умови безперервності їх обігу у відтворювальному процесі як на макро-, так і мікроекономічному рівні.

В економічній літературі існують і діаметрально протилежні точки зору щодо визначення середніх залишків оборотних активів при розрахунку показників ефективності використання оборотних активів. Зокрема Ротштейн Л.А. [4, с. 87] пропонує визначати середньорічну вартість оборотних активів, виходячи з їх величини на кінець року. З такою позицією важко погодитися. Оборотні засоби є динамічною категорією і піддаються щоденній зміні. Залишок на кінець року не дає уяви про загальну вартість авансованих у виробництво оборотних активів, особливо для суб'єктів аграрного виробництва.

Як свідчать теорія і практика щодо визначення показників ефективності використання оборотних активів одного показника, яким би високим ступенем точності він не володів, неможливо робити обґрунтовані висновки щодо ефективності їх використання. Для цього потрібні допоміжні показники. У даний час такі показники не застосовуються, оскільки окремі економісти такий підхід вважають теоретично невірним. Аргументується така позиція тим, що обертається авансована в оборотні активи вартість, а не предмети праці у вигляді оборотних активів [5, с. 21].

Оскільки авансована вартість послідовно проходить три стадії колообігу поетапно, трансформуючись у грошову, виробничу та товарну форми, то швидкість усього колообігу буде залежати від швидкості проходження її на кожній окремо взятій стадії. Якщо на одній із стадій буде мати місце затримка в обертанні авансованої вартості, то вона позначиться і на швидкості колообігу в цілому. З огляду на теоретично оправдане визначення швидкості обертання авансованої вартості оборотних активів по всьому циклу правомірним є визначення цього показника і на кожній окремій стадії колообігу виробництва. При дослідженні повного колообігу оборотних активів суб'єктів господарювання важливим є наявність інформації не лише щодо загальної швидкості обертання оборотних активів, але й швидкості їх обертання на окремій із стадій. Це дасть можливість визначити, на якій стадії допущено уповільнення авансованої вартості оборотних активів. Отже, визначення швидкості обертання оборотних активів і визначення ефективності їх функціонування на окремих етапах не суперечать ні теоретичним основам обертання вартості, ні практичній доцільності.

Визначення показників ефективності використання оборотних активів на кожній окремо взятій стадії підтримує Савчук В.К., який

пропонує їх визначати за допомогою системи показників, які характеризують швидкість проходження авансованої вартості оборотних активів через окремі стадії колообігу, економічну їх віддачу, а також темпи зростання відповідно до збільшення обсягу виробництва [6, с. 105].

Розвиваючи теорію обчислення показників ефективності використання оборотних активів на кожній окремо взятій стадії виробничого процесу, Дем'яненко М.Я. пропонує для більш ґрунтовного аналізу економічної ефективності їх використання визначити ці показники окремо для сфери виробництва та сфери обігу, а також на окремих етапах авансування засобів у ці сфери: авансування оборотних активів на закупівлю предметів праці, на стадії незавершеного виробництва, готової продукції, сфери розрахунків до їх вивільнення у грошову висхідну форму [3, с. 73].

У той же час, за результатами дослідження окремих науковців, має місце теоретичне обґрунтування неможливості обчислення ефективності використання оборотних активів на кожній окремо взятій стадії колообігу. Зокрема, Гришова І.Ю. заперечує обчислення ефективності оборотних активів на кожній стадії їх колообігу, аргументуючи це тим, що обертається авансована в оборотні активи вартість, а не предмети праці у вигляді оборотних активів [7, с. 203].

З огляду на те, що авансована в оборотні активи вартість проходить через три стадії – грошову, виробничу і товарну, – не виникає жодних заперечень щодо доцільності визначення ефективності їх використання на кожній окремо взятій стадії. Обчислення цих показників при оцінці ефективності використання оборотних активів сфери виробництва і сфери обігу слід здійснювати з використанням методичних підходів, які застосовуються для визначення ефективності їх використання в цілому. Тобто слід по кожній із стадій виробництва розраховувати коефіцієнт оборотності і похідні від нього показники. Середньорічну вартість оборотних активів сфери виробництва і сфери обігу можна визначати за даними бухгалтерського обліку як окремі складові оборотних активів без будь-яких змін, оскільки в сукупності вони, як правило, складають загальну суму оборотних активів.

Дещо складніша справа з річним оборотом. У даному випадку його, по-перше, неможна поділити на частини, що припадають на оборотні активи сфери виробництва і сфери обігу, і, по-друге, у такому розподілі, якби його і можна було здійснити, немає сенсу, оскільки реалізація – це не лише заключний етап колообігу авансованих оборотних активів, але й кінцевий результат діяльності суб'єкта господарювання, для досягнення якого і авансуються оборотні активи. Визначити вплив на нього окремо оборотних активів сфери виробництва і сфери обігу важко. Крім того, на нашу думку, у цьому немає необхідності, оскільки кожен вид оборотних активів обслуговує тільки певну стадію коло-

обігу. Очевидно, і ефективність їх функціонування необхідно пов'язувати з цими стадіями. Зокрема, слід знати розмір оборотних активів, авансованих у виробничу стадію, розрахувати швидкість їх оборотності на зазначеному етапі. Якщо оборотні активи, не затримуючись на виробничій стадії більше передбаченого технологічними і виробничими процесами часу, перейдуть до наступної стадії, можна вважати їх функцію на даній стадії виконаною. На наступному етапі вони будуть функціонувати вже в іншій формі – оборотних активів сфери обігу.

Функціонування оборотних активів не обмежується лише виробничою стадією. У практичній діяльності мають місце певні запаси предметів праці, які хоча в даний момент участі у виробничому процесі не беруть, але готові вступити до нього при необхідності, чим і забезпечують безперервність процесу виробництва. Вартість цих запасів також входить до складу оборотних активів і становить більшу їх частину. Отже, річний оборот оборотних активів для аграріїв на виробничій стадії буде дорівнювати вартості спожитих предметів праці до моменту отримання готової продукції.

На практиці визначення показників ефективності використання оборотних активів суб'єкти господарювання аграрної галузі використовують і інші методичні підходи. Результати дослідження свідчать, що допоміжними показниками ефективності використання оборотних активів сфери виробництва для аграріїв є сума матеріальних витрат (без амортизації) в розрахунку на 100 грн. середньорічної вартості основних засобів і в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Зазначені показники слід включити до річної планової та звітної документації і широко використовувати в практиці економічного аналізу. Зокрема, на 100 грн. вартості силових машин можна обчислювати і нормувати потребу витрати палива і мастильних матеріалів, запасних частин і ремонтних матеріалів в грошовому виразі; на 100 грн. вартості продуктивної худоби можна планувати потребу і визначати фактичні витрати кормів та підстилки у грошовому виразі і в кормових одиницях; на 100 га сільськогосподарських угідь можна розраховувати нормативи запасів насіння і садивного матеріалу, органічних і мінеральних добрив, гербіцидів; нормативно-планові та фактичні витрати сировини в грошовому виразі на 100 грн. вартості приміщень та обладнання підсобних переробних промислових підприємств, витрати електроенергії в кіловатгодинах і в грошовому виразі на кожні 100 кВт потужності і 100 грн. вартості електроенергетичних установок тощо. Тобто в сумі оборотних активів, зокрема сфери виробництва, ефективність їх використання розраховано за їх балансовими залишками на кінець того чи іншого календарного періоду.

Суб'єкти аграрного виробництва при визначенні ефективності використання оборотних

активів широко використовують показник у вигляді капіталовіддачі оборотних активів. Цей показник рекомендує використовувати Деркач Л.П. [8, с. 56]. Коефіцієнт капіталовіддачі визначає обсяг прибутку, отриманого підприємством у розрахунку на кожну гривню оборотних активів, авансованих в оборот.

$$K_{\text{воз}} = P / O_c, \quad (3)$$

де P – прибуток, грн.;

O_c – середньорічний залишок оборотних активів, грн.

Ефективність використання оборотних активів, як і всього ресурсного потенціалу (трудових, земельних ресурсів, основних засобів), може бути оцінена за допомогою показників ресурсовіддачі і ресурсоемності шляхом співставлення обсягу валової продукції в постійних цінах 2000 р. (товарної продукції, прибутку тощо), тобто результату, з об'ємом витрачених ресурсів. Ресурсовіддача і ресурсомісткість спожитих оборотних активів (матеріальних витрат) оцінюються за допомогою поелементних показників (без урахування амортизації) матеріаловіддачі і матеріаломісткості відповідно.

Для оцінки ресурсовіддачі авансованих оборотних активів (залишків запасів, дебіторської заборгованості, грошових коштів тощо) може бути використаний коефіцієнт оборотності, який у загальному вигляді розраховується як відношення виручки до середньорічних залишків оборотних активів. Традиційно даний показник частіше використовується для оцінки швидкості руху (оборотності) оборотних активів. При цьому передбачається, що чим вище коефіцієнт оборотності, тим швидше повертаються авансовані оборотні активи і тим вище (за інших рівних умов) ефективність їх використання. Таким чином, особливим критерієм ефективності використання оборотних активів є тривалість їх обороту. Слід відмітити, що хоча показник завантаження активів в обороті поряд з коефіцієнтом оборотності і тривалістю одного обороту часто відносять до показників оборотності, але трактують його значення, як правило, як показник, що характеризує ресурсоемність, тобто скільки оборотних активів затрачається для отримання 1 грн. виручки.

Тим часом даний показник має і іншу смислову інтерпретацію (на нашу думку, більшою мірою відповідає сутності показників оборотності) – коефіцієнт завантаження активів в обороті свідчить про тривалість обороту активів. Одиницею виміру при цьому є період, за який проводиться розрахунок (рік, квартал, місяць). Наприклад, коефіцієнт завантаження, розрахований як відношення середньорічних (середньоквартальних, середньомісячних) залишків оборотних активів до річної (квартальної, місячної) виручки. Його значення, наприклад, 0,5, свідчить, що тривалість обороту активів у даному випадку становить півроку (половина кварталу, півмісяця). Слід відмітити, що окремі дослідники питання

методологічних підходів щодо визначення ефективності оборотних активів трактують «оборотність та ефективність використання оборотних активів», тим самим розділяють ці дві категорії. Інші дослідники, навпаки, оцінюють ефективність використання оборотних активів тільки з позицій тривалості обороту. Таке трактування підтверджує тезу, що не слід показники оборотності відокремлювати від показників ефективності використання оборотних активів. Адже, урахувуючи безперервний характер і постійне поновлення колообігу вартості, чим швидше оборотні активи здійснюють повний оборот, тим більшою може бути від них віддача за рахунок залучення в новий оборот додаткової суми авансованих оборотних активів.

Показники оборотності, таким чином, об'єктивно відносяться до показників ефективності використання оборотних активів. У той же час показники оборотності не позбавлені певного роду формалізму: будь-яке збільшення виручки або зниження залишків оборотних активів фіксується в них як зростання ефективності використання оборотних активів. Наприклад, реалізація молодняка тварин, які не досягли вагових кондицій, призведе до збільшення виручки і зниження залишків оборотних активів і до збільшення коефіцієнта оборотності, хоча реальний стан справ буде не цілком сприятливим.

Заслуговує на увагу визначення ефективності використання оборотних активів шляхом застосування показника матеріаломісткості продукції, який визначається як частка витрат матеріальних ресурсів (основних і допоміжних матеріалів, палива, енергії тощо) на виготовлення одиниці продукції у загальних витратах [9]. Матеріаломісткість (Me) – показник, що характеризує величину матеріальних витрат, що припадають на 1 грн. виробленої продукції обчислюється за наступною формулою:

$$Me = M / P \quad (4)$$

Питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції характеризує величину матеріальних витрат до повної собівартості виробленої продукції.

Величину загальних витрат виробництва слід обчислювати за вирахуванням амортизації основних засобів, оплати праці та непрямих витрат (загальноновиробничих і загальногосподарських). Отриманий результат являє собою суму матеріальних витрат, тобто використаних оборотних активів сфери виробництва. У той же час слід мати на увазі, що у складі непрямих витрат поряд з витратами на оплату управлінської праці враховуються матеріальні витрати загальноновиробничого і загальногосподарського призначення, а їх розщеплення та виокремлення в окрему групу практично неможливе. З метою виокремлення цих витрат доцільно перебудувати відповідним чином систему бухгалтерського обліку, де б розділялися суми непрямих витрат на матеріальні і трудові.

З огляду на це сума використаних оборотних активів сфери виробництва у вигляді матеріальних витрат може слугувати висхідною величиною для обчислення показників забезпеченості (нормативної потреби) і ефективності використання оборотних активів суб'єкта господарювання та його галузей.

Планова і фактична сума матеріальних витрат виробництва суб'єктів господарювання аграрної галузі, в яких переважна більшість галузей тривалого і нерівномірного виробничого циклу, може свідчити про забезпечення оборотними активами по відношенню до вартості основних засобів виробничого призначення в цілому і по відповідних технологічних взаємопов'язаних групах. У той же час у розрізі останніх найбільш точно і достовірно відображається забезпеченість галузей оборотними активами, а також потенційний і реальний рівні інтенсивності використання загальної суми та окремих груп основних засобів виробничого призначення.

Закономірність щодо нерівномірного формування середньорічних балансових залишків оборотних активів сфери виробництва аграріїв на протязі року призводить до того, що не повною мірою приймаються до обчислення реальні суми матеріальних витрат виробництва. Це призводить, як свідчать результати дослідження, до викривлення об'єктивності та обмеженої придатності обчислюваного за даними річних звітів показника рентабельності виробництва, розрахованого як відношення річної суми прибутку до середньорічної суми основних засобів і матеріальних оборотних активів (нормованих оборотних активів). Як правило, внутрішньоквартальні і внутрішньомісячні обороти основних засобів є незначними. Щодо оборотних активів, то в ці періоди має місце трансформація оборотних активів зі сфери виробництва у сферу обігу, і навпаки. Така трансформація для суб'єктів господарювання аграрної галузі властива особливо в тваринництві, де такий рух не відображається в балансових залишках. Тому показник рентабельності всіх виробничих активів із застосуванням середньоарифметичних балансових залишків є неспівставними в динаміці та по різних суб'єктах господарювання.

Рівень показників забезпечення аграріїв оборотними активами сфери виробництва повинен бути оптимальним як за загальною сумою, так і за окремими їх елементами та однорідними групами. Надлишок одних елементів і дефіцит інших призводить до непродуктивного використання як оборотних активів, так основних засобів, які повинні обслуговувати оборотні активи. Те ж саме стосується і загальної суми оборотних активів по відношенню до основних засобів, оскільки забезпечення основних засобів оборотними активами повинно бути об'єктом системного моніторингу.

Недосконалість показників середньорічної суми балансових залишків оборотних активів сфери виробництва не заперечує можливості і

доцільності його використання з метою визначення стану, характеру та ефективності колообігу оборотних активів. З цією метою доцільно застосувати показник річних або кварталних матеріальних витрат виробництва (без амортизації) до відповідних середньоарифметичних балансових залишків оборотних активів сфери виробництва. При цьому ці показники можуть обчислюватися та мати практичне значення і за окремими однорідними групами оборотних активів і матеріальних витрат. Зокрема, річні витрати насіння і кормів у грошовому виразі на 100 грн. вартості середньорічних залишків відповідних матеріалів, що відображено за даними обліку в балансах. Витрати палива і мастильних матеріалів, запасних частин і ремонтно-будівельних матеріалів на 100 грн. середньорічних їх балансових залишків по кожній групі відображають швидкість руху (оборотність) відповідних матеріальних цінностей.

Цілком очевидно, що подібна позиція є більш послідовною і об'єктивною. Однак і тут не весь внутрішній оборот активів передбачений у чисельнику формули оборотності оборотних активів. За таких методичних підходів слід додати приріст запасів насіння і кормів власного виробництва та молодняка тварин, а також вартість спрямованих для внутрішнього виробничого використання готових виробів і напівфабрикатів, що забезпечили приріст оборотних активів сфери виробництва.

Більш спірним при такому методичному підході є знаменник формули оборотності оборотних активів. Перш за все проблематичною є сама постановка питання щодо обчислення оборотності всієї суми оборотних активів, включаючи і активи сфери обігу, залишки яких обчислені за методом середніх балансових залишків. Ці активи переважною більшістю є активами сфери обігу і, відповідно, формою колообігу оборотних активів. Розрахунок оборотності цієї частини оборотних активів не має істотного сенсу, оскільки самі по собі оборотні активи сфери обігу не обертаються, а фінансуються як необхідні суб'єкту господарювання ресурси для забезпечення безперервності колообігу оборотних активів. З метою прискорення обороту оборотних активів і підвищення ефективності їх використання сума активів сфери обігу, що перебуває в обороті, повинна бути зведена до мінімуму. Тим більше що у складі цих активів протягом року постійно фіксуються балансові залишки нерозподіленої грошової виручки, що породжує повторний рахунок у співставних величинах, що представлені у формулі оборотності оборотних активів.

Заслужують на увагу результати дослідження, проведені Дем'яненком М.Я. щодо ролі грошових коштів в обчисленні показників ефективності використання оборотних активів. Так, автор пропонує взагалі грошові кошти не брати в розрахунок при обчисленні показників ефективності використання оборотних акти-

вів, оскільки вони не впливають на оборотність активів, зберігаються на поточних рахунках в банках і беруть участь у загальнодержавному обігу. Зменшення загальної суми оборотних активів на суму грошових коштів урахують специфіку аграрного виробництва, і в подальшому сприятимуть більш об'єктивному відображенню рівня їх ефективності [10, с. 29].

В умовах ринкової економіки однією з основних стратегічних цілей будь-якого суб'єкта господарювання є максимізація прибутку. Унаслідок цього великого значення набувають для аналізу ефективності використання оборотних активів показники рентабельності, які можуть бути розраховані як відношення прибутку (Пб) до середніх залишків оборотних активів (Оа).

Показник рентабельності оборотних активів при аналізі ефективності їх використання пропонує для використання Н.В. Колчина [11, с. 140]. Цей показник розраховується як співвідношення прибутку від реалізації продукції (Пб) до середніх залишків оборотних активів (Оа).

$$P_{oa} = \frac{Pb}{Oa} \times 100\%, \quad (5)$$

де Пб – балансовий прибуток;

Оа – середні залишки оборотних активів.

Організація бухгалтерського обліку в Україні, відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, певною мірою не дає точного значення показника прибутку при визначенні рентабельності оборотних активів. Загальна сума прибутку включає в себе не лише прибуток від операційної діяльності, але й суму прибутку від реалізації основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, інших видів фінансових ресурсів та нематеріальних активів тощо. Представлений у фінансовій звітності балансовий прибуток об'єднує результат діяльності суб'єкта господарювання не лише операційної, але й інвестиційної діяльності. У той же час оборотні активи авансуються в операційну діяльність. Тому, використовуючи таку формулу, отриманий результат більш за все характеризує показники ефективності використання всіх активів в цілому, а не оборотних активів зокрема. Для суб'єктів господарювання аграрного виробництва доцільно обчислювати показник рентабельності оборотних активів шляхом співвідношення прибутку від реалізації продукції, робіт і послуг до середніх залишків оборотних активів. Застосування такої методики, як свідчать результати дослідження, не порушує загальної схеми визначення ефективності використання оборотних активів суб'єкта господарювання. Саме виручка від реалізації продукції, робіт і надання послуг свідчить про ринковий попит на виготовлену підприємством продукцію чи надані послуги, а також дає змогу стверджувати про повернення вкладених у виробництво продукції (операційну діяльність) коштів та

про можливість вчасно розпочати новий виробничий цикл. Тому якщо звернутися до форми № 2 «Звіт про фінансові результати», то при визначенні рентабельності оборотних активів доцільно використовувати показник «Валовий прибуток від реалізації продукції, робіт і послуг». Цей показник у відсотках більш точно характеризуватиме ефективність використання саме оборотних засобів у грошових одиницях та свідчить, скільки прибутку припадає на 1 грн. оборотних засобів.

$$P_{oa} = \frac{ВП}{Ос} \times 100\%, \quad (6)$$

де ВП – валовий прибуток від реалізації продукції, робіт і послуг;

Ос – середні залишки оборотних активів.

Ураховуючи вищевикладене, об'єктивну оцінку ефективності використання оборотних активів суб'єктів господарювання аграрної галузі можна отримати на основі системи показників, серед яких показники оборотності займають важливе, але не єдине місце. Економічною наукою і практикою оборотні активи оцінюють як за допомогою показників їх стану на конкретну дату, так і за показниками їх використання за певний період. Кількісна характеристика стану оборотних активів тільки на конкретну дату створює видимість статичності оборотних активів, у той час як їх використання є безперервним. Стан і використання оборотних активів, незважаючи на наявні протиріччя, тісно взаємопов'язані. Цей взаємозв'язок відслідковується в тому, що стан оборотних активів обумовлює ступінь їх використання і, навпаки, від рівня використання оборотних активів залежить їх стан. Відмінність між поняттям стану та використанням оборотних активів зумовили існування чисельних варіантів категорій їх економічної ефективності, які здебільшого різняться одна від одної.

Висновки. В економічній науці, як свідчать результати дослідження, відсутні уніфіковані показники для визначення ефективності використання оборотних активів. Особливо це стосується аграрної галузі зі специфічними особливостями процесу виробництва. Методичні підходи щодо визначення цих показників, якими користуються суб'єкти господарювання аграрної галузі, дають змогу визначити прискорення їх оборотності, підвищення рентабельності та рівня забезпеченості власними оборотними активами. Результати дослідження свідчать, що існує необхідність визначення узагальненого (інтегрального) показника економічної ефективності використання оборотних активів. Визначення інтегрального показника ефективності оборотних активів дасть змогу вирішити проблему зведення до єдиної величини різноякісних показників, що характеризують основні аспекти ефективності використання оборотних активів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ковбасюк М.Р. Анализ эффективности использования оборотных средств предприятий / М.Р. Ковбасюк // Бухгалтерский учет. – 1987. – № 9. – С. 14–18.
2. Шерменев А.К. Финансирование и кредитование сельскохозяйственных предприятий / А.К. Шерменев. – М.: Финансы, 1975. – С. 296.
3. Демьяненко Н.Я. Повышение отдачи оборотных средств колхозов / Н.Я. Демьяненко. – К.: Урожай, 1998. – 112 с.
4. Ротштейн Л.А. Оборотные средства в промышленности / Л.А. Ротштейн. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 95 с.
5. Фащевський В.Н. Щодо методики обчислення оборотності оборотних засобів / В.Н. Фащевський // Бухгалтерський облік. – 1979. – № 8. – С. 21–24.
6. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності с. -г. підприємств / В.К.Савчук. – К.: Урожай, 1995. – 328 с.
7. Гришова І.Ю. Методичні аспекти формування системи показників ефективності використання оборотних засобів молокопереробних підприємств. Ринкова трансформація економіки: стан проблеми, перспективи / І.Ю. Гришова // Матер. Всеукр. наук. конф. студ., майстрів та асп.: у 2-х т. Т. 2 – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 203–205.
8. Деркач Л.П. Экономико-статистическое изучение оборотных средств колхозов (на примере Украинской ССР): [монография] / Л.П. Деркач. – К.: Наукова думка, 1987. – 121 с.
9. Обчислення показників матеріаломісткості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
10. Демьяненко Н.Я. Совершенствовать нормирование оборотных средств / Н.Я. Демьяненко // Планирование и учет в сельскохозяйственных предприятиях. – 1987. – № 2. – С. 29–32.
11. Финансы предприятий: [учебник] / Н.В. Колчина, г.Б. Поляк, Л.П. Павлова [и др.]; под ред. проф. Н.В. Колчиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 413 с.